

ביקורות ספרים

נירית שלר-כליפא ורחל בונפיל (עורכות), המושל הראשון סר רונלד סטורס, מושל ירושלים, מ'1918-1926, תל-אביב: מוזיאון ארץ-ישראל, 2011.

הספר יצא לאור בעברית ובאנגלית בעקבות תערוכה במוזיאון ארץ-ישראל, שקדמה לה עבודת מחקר רבת-שנים וחובקת ארכיונים בארצות רבות. העבודה הייתה מסובכת במיוחד שכן הארכיון הפרטי של סטורס נשרף יחד עם ביתו בעת שהיה מושל קפריסין בשנת 1931. נוסף על פתח דבר שכתבו העורכות מכיל הספר שישה פרקים, שנכתבו בידי חוקרים שונים, שני נספחים וקטלוג של תמונות, תעודות ומפות, המשתרע על כמאה עמודים. הספר הוא דו-לשוני; הנוסח העברי, שבו השתמשתי להלן, הוא בן כ-120 עמודים, והאנגלי יותר מכפול בהיקפו. הפרק הראשון "סר רונלד ואבירי מסדר האבן" נכתב בידי נירית שלר-כליפא, אוצרת התערוכה ואוצרת קבועה ביד יצחק בן-צבי. כותרת המשנה של מאמרה: "רונלד סטורס אדריכל התפיסות החזותיות והתרבותיות של ירושלים וה'אגודה למען ירושלים". סטורס יסד אגודה זו ועמד בראשה שנים רבות ואף הצליח לאחד סביב שולחנה את בני הדתות והעדות השונות, שעל אף הניגודים ביניהן, היו מוכנות לשתף פעולה למען ירושלים, אך "מכלול פעולותיה טרם זכה למחקר מקיף ולניתוח מעמיק". סטורס נתפס כאיש הממשל, "היוזם את הזמנתם של מתכנני העיר... מקליין, פטריק ג'ס וצ'רלס רוברט אשבי"... כולם העלו על נס את תרומתו של סטורס, "אך טרם נבדקה פעילות האגודה מנקודת השקפתו כיוזם, כמייסד וכפטרון-מתווה הדרך והאיקונוגרף של יצירת ירושלים במאה העשרים" (עמ' 14). פרק זה ממלא במידת מה את החסר בפרק על סטורס כ"פטרון האומנויות: בין שימור מסורת להמצאתה (25-31). בין השאר הוא הביא לעיר את מפעל הקרמיקה הארמני ואת "אריחי כיפת הסלע", ומפעל זה ביצע את שילוט הרחובות. אך כידוע היו למפעלו צלילים צורמים, כגון מאורעות נבי מוסא והכותל בשנת 21-1920, וסטורס סיכם: "שלמרבית הצער אין הידברות בין האנגלים לציונים". בשנת 1926, עזב סטורס את ירושלים בדרכו למשרת מושל קפריסין ונירית שלר-כליפא מסכמת: "סטורס יצר בירושלים שעטנז בלתי אפשרי של מזרח ומערב... שהיו קיימים בעולמו של סטורס ובתפיסותיו התרבותיות רחבות היריעה" (38-39).

את הפרק "איש חידות" כתב מוטי גולני, היסטוריון מאוניברסיטת חיפה, המתחיל את דבריו על סטורס בתואר: "השנוא הידוע" (47). היהודים השוו אותו ל"פונטיוס פילאטוס", הנציב הרומאי שבזמנו נכלא ישו ונצלב... סטורס מצדו, בהנאה... אהב את ההשוואה". אמנם תקופת שירותו בארץ הייתה קצרה למדי, אך הן "כמושל ירושלים" והן בכתב ובעל־פה, הוא ליווה אותה "באינטנסיביות שמעטות היו דוגמתה בבריטניה של אותם ימים (47-48). הוא חולל בעיר "מהפכה של ממש... במידה רבה אחראי סטורס, כמעט אישית, לשיפור הגדול שחל בירושלים מאז מלחמת העולם הראשונה" (51). חיים ויצמן, מי שהיה נשיא ההסתדרות הציונית, פרסם בשנת 1949 את ספרו האוטוביוגרפי **מסה ומעש**, ובו קבע, שלמרות המברקים שנשלחו מלונדון, הקובעים כי "הכרזת בלפור היא המדיניות המקובלת על ממשלת הוד מלכותו", סטורס וחבורתו רוקנו אותם מתוכם. לעומתו העלה סטורס על נס את "אשר עשתה בריטניה הגדולה... תחת אשר להזכיר את שלא עשתה". עלינו לזכור שהדברים נכתבו לאחר החלטת חלוקת פלסטינה־א"י בשנת 1947, וסטורס, "שהתנגד להקמת מדינה ישראל", סיכם באירוניה: "הניסיונות (כלומר המעשים) הם של ד"ר ויצמן. הטעויות של אנשים אחרים, במיוחד הבריטים". תחת הכותרת "טענות לא מבוססות הדדית" כתב גולני: "למרבית המבוכה, היו הטענות הציוניות כלפי סטורס כלליות, מופשטות ובמקרים רבים חסרות בסיס" (58-59). כדוגמה מביא גולני עדות שהוכנה בשנת 1945, לקראת בואה של הוועדה האנגלו־אמריקנית, ובה נכתב: "סטורס היה זה שעיצב את המדיניות של שלטונות ארץ־ישראל בכיוון אנטי־ציוני" (59). אך האמת, כפי שרואה אותה גולני, היא ש"מרכזיותם של היהודים, הציונות, והקשר שלהם לארץ־ישראל", הפכו לדיבוק של ממש, שסטורס לא חדל להתבטא על אודותיו. וכאילו בסתירה לכך, "נהפך הציוני המשוכנע" סטורס, "לעוין לציונות עד לשלילתה הגמורה" (59). גולני מסכם את הפרק בכתבו: "סטורס היה בירושלים בימי ראשית הנפילה הציונית מפסגת האופוריה של הצהרת בלפור שעל אף חשיבותה... היו הצפיות ממנה בלתי מציאותיות בעליל". על סטורס טוען גולני: "הוא שילם את מחיר ההתנשאות, ההתבצרות מאחורי ניטרליות אמיתית שהפכה למזויפת... כל אלה אין בהם כדי לגרוע מהישגיו יוצאי הדופן בירושלים ולמען ירושלים, הישגים שחותמם ניכר עד עצם היום הזה" (66).

יאיר ולך, עמית מחקר באוניברסיטת קמברידג', כתב על יחסיו של סטורס והממשל הבריטי עם ערביי ירושלים, וקרא לפרקו: **כבדהו (ובעיקר) חשדהו** (71-83). הוא מתחיל בסיפור: "המושל הצבאי ונגן העוד", שבו הוא מסביר מדוע הוא בחר בנגן העוד ואצף ג'והריה, שהשאיר ספר זיכרונות על התקופה, שכן, לדעת ולך, הסתמכות על סטורס או על הפקידות הבריטית הייתה מטה את המבט לפטרונות אוריינטליסטית שראתה במקומיים "שבטים מתקוטטים" (71). סטורס פגש בנגן העוד בעירייה, שבה היה פקיד זוטר, והעדיף את ראייתו העממית על עצות המומחים. גם על טקסי עליית הרגל לחגיגות נבי מוסא פיקח סטורס. הוא עמד במרכז הטקס, ואף גלל "בפנים נשואות את נס נבי מוסא... עליו נכתב באותיות רקומות זהב 'אין אלוהים מלבד אללה'... (אך) דווקא חגיגות נבי מוסא סיפקו את הכישלון הבולט ביותר

של סטורס. באפריל 1920 נהפכו החגיגות להתנגשות האלימה הראשונה בין ערבים ליהודים בירושלים... אין ספק שסטורס כשל בהבנת דעת הקהל הערבית". ג'והריה, שהיה עד לאירועי האלימות, מדווח "שההיערכות... הייתה בלתי מספקת כדי למנוע את המהומות או לדכאן במהירות" (75). עם זאת מתאר ג'והריה את שליטתו של סטורס בשפה ובתרבות הערבית ואת יכולתו התאטרלית שבאה "להרשים את הציבור המקומי ולהשתלט על הרוחות ברגעי מתח". ח'ליל ספאני, המחנך הירושלמי הידוע, שהיה מורה של ג'והריה, תיעד ביומניו את החשדנות של הלאומנים הערבים כעלפי סטורס והצגותיו (77).

נועה הייזלר רובין, גיאוגרפית ומתכננת ערים, כותבת על "אוריינטליסט בירושלים" (85-99). היא משווה את קבלת פני הבריטים בעת כיבוש הארץ "לקבלת פניו של אלכסנדר מוקדון באותה ארץ" (87). היא מצטטת את אדוארד סעיד, שבספרו **אוריינטליזם** מכנה את סטורס: "סוכן אוריינטליסט בריטי" (88). אגב, סטורס, לדברי סעיד, חובר אל שורה ארוכה של "סוכנים" ובהם גרטרוד בל, ג'ון פילבי, לורנס, פלגרייב ואחרים.¹ המשותף לכולם היה היותם "עצמאים" בהשקפותיהם והיות השקפותיהם בלתי משתנות.² פטריק גדס הוזמן בשנת 1919 לתכנן את האוניברסיטה העברית, שזה עתה אושרה הקמתה. אף-על-פי שכבר היו תכניות של אשבי ומקלין הציע גדס תכנית משלו. גם הוא כקודמיו ראה בירושלים "ישות תנכית הראויה לשחזור" (93). אבל שלא כמו סטורס ואשבי, שציידו בתרבות אסלאמית, הוא נתן עדיפות "לתרבות ישראל הקדומה". באפילוג מבהירה הייזלר, כי בעוד תכניותיו של גדס לירושלים נדחו כולן, קיבלה תכניתו לאוניברסיטה העברית בירושלים ביטוי כמעט מלא בתכניתו של אשבי, שאושרה כעבור שנתיים (95-96).

פרק מיוחד מוקדש לזאב ז'בוטינסקי, פרי עטו של יוסף נדבה, שאותו שלח נדבה לסטורס בשנת 1944-45, עת היה סטורס בקמברידג' (117-127).³ במכתבו מתנצל נדבה שלא תרגם את המאמר לאנגלית ומביע תקווה שסטורס עדיין זוכר מספיק עברית ויוכל להבינו. נדבה, מתלמידי ז'בוטינסקי, היה פעיל בתנועה הרביזיוניסטית בתקופת המנדט, וכחוקר התקופה הוא בקיא בפרטיה. לדעתו: "סטורס הוא המעניין בכל פקידי האדמיניסטרציה הבריטית בארץ-ישראל מאז היווסדה" (117). אשר לז'בוטינסקי, סטורס כותב בספרו, שהוא היה "רב-גוני וסוער במזגו", ומוסיף: "אין לך קצין אמין יותר ורע מקסים ותרבותי יותר מולדימיר ז'בוטינסקי" (120). אמנם "מדברי ז'בוטינסקי על סטורס נשארו רק דברים מועטים בלבד" (122), אך מן הראוי לצטט מהאוטוביוגרפיה של סטורס: "בעיני נראית ותיראה ירושלים כעיר לעצמה בקרב ערי תבל". ואילו סטורס כתב לנדבה: "שני אישים קשרו את גורלם לעיר הקודש – אם כי לתכלית ולמטרה מנוגדות מעיקרן (127)". נפרדות היו דרכי שני

Edward W. Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, London 1991, pp. 197, 237, 246

2 שם, עמ' 238-239.

3 יוסף נדבה, ז'בוטינסקי בחזון הדור תל-אביב 1950, עמ' 43-51.

האישים האלה – של המורד הגדול ושל מושל ממונה – אולם לשניהם הייתה ירושלים היקרה בערים.
לצערי, לא עלה בידי לראות את התערוכה, אולם הספר שביקרתיו מעיד גם על אודותיה.

גבראל ורבורג

אוניברסיטת חיפה

* * *

אלי רכס ואריק רודניצקי, **מיעוטים מוסלמים במדינות רוב לא מוסלמי: התנועה האסלאמית בישראל כמקרה בוחן**, תל־אביב: אוניברסיטת תל־אביב, 2011, 150 עמודים.

הספר הוא אסופת מאמרים בעריכתם של אלי רכס ואריק רודניצקי. נוסף על הקדמה של שני העורכים, הקובץ מחולק מבחינה תמטית לשני חלקים. החלק הראשון מורכב משלושה מאמרים ומציג מבט השוואתי על המיעוטים המוסלמים במדינות רוב לא מוסלמי. החלק השני מוקדש לתנועה האסלאמית בישראל ובו חמישה מאמרים. הקובץ נפתח במאמרו של אוריה שביט, המשווה בין המוסלמים בישראל לבין המוסלמים באירופה. המחבר מציג קריאה משווה העומדת על השונה ועל המשותף לשני המקרים, ויש בזה חידוש בפני עצמו. המחבר מציין ארבעה הבדלים מרכזיים בין המיעוט הערבי־המוסלמי בישראל לבין קהילות המהגרים המוסלמים באירופה הנוגעים לכוחו של האסלאם הפוליטי, למידת ההומוגניות של הקהילה, לדמוגרפיה ולנושא ההלכתי של חיים תחת שלטון לא מוסלמי. ואולם המחבר מטפל בנושא בלי לתת רקע היסטורי על יחס האסלאם ההלכתי לסוגיית מגורים של מוסלמים בארצות שבשליטת לא־מוסלמים. חכמי האסלאם הרי נדרשו לסוגיה זו מאז ימיה של ספרד המוסלמית כאשר החלה הרקונקיסטה וקהילות מוסלמיות החלו נכנסות תחת שלטון נוצרי.

היות שהמחקר מציג מבט השוואתי, בולט בהיעדרו הניסיון להשוות בין המיעוטים המוסלמים באירופה לבין קהילות היהודיות על ציר הזמן. מדוע כשלה תנועת ההשכלה במאה התשע־עשרה? ומדוע הבעיה היהודית מצאה את פתרונה לאחר מאות שנים של מציאות חיים עם הקמתה של ישות מדינתית־יהודית מחוץ לגבולותיה הגאוגרפיים־הטריטוריאליים של אירופה? ההשוואה בין המיעוט המוסלמי בישראל לבין קהילות מהגרים מוסלמיות באירופה אפשרית ולגיטימית, אולם אסור שהיא תאפיל על הייחוד של המיעוט הערבי־המוסלמי בישראל, שהרי מיעוט זה אינו רק עוד מקרה של מיעוט מוסלמי החי תחת שלטון לא־מוסלמי, אלא שהוא מיעוט לאומי שהיה לפני כמה עשורים חלק מאוכלוסיית הרוב, ורואה בעצמו אוכלוסייה ילידית וחלק בלתי נפרד מהמרחב. דימוי עצמי זה, ההולך ומתעצם בשני העשורים